

تاملی در ترجمه ضرب المثل ها از زبان روسی به فارسی

مهنوش اسکندری^۱، علی سعیدی^۲^۱ دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، eskandari.mahnush@gmail.com^۲ Ali.saeidi64@ut.ac.ir

چکیده

یکی از مسایل و مشکلاتی که مترجم در ترجمه از زبانی به زبان دیگر با آن مواجه می شود ترجمه ضرب المثل هاست. در ترجمه ضرب المثل ها همانند ترجمه متون ادبی نظریات مختلف و متفاوتی وجود دارد. در مقاله حاضر به بررسی راه های ترجمه ضرب المثل ها از زبان روسی به فارسی پرداخته ایم. به طور کلی می توان گفت وقتی صحبت از ترجمه ضرب المثل ها به میان می آید، مقصود ترجمه تحت اللفظی یا گره برداری ضرب المثل زبان مبدا در زبان مقصد نیست و بیشتر یافتن ضرب المثل جایگزین در زبان مقصد برای ضرب المثل زبان مبدا است چرا که در ترجمه تحت اللفظی و گره برداری بار احساسی و معنایی ضرب المثل به میزان قابل توجهی از بین می رود.

در مقاله حاضر به شش روش ترجمه ضرب المثل ها از زبان روسی به فارسی اشاره شده است که عبارتند از: (۱) یافتن معادل دقیق که بیشتر برای ضرب المثل های تاریخی و برگرفته از کتب مقدس به کار می رود (۲) یافتن معادل اتفاقی یا معادل متغیر، ضرب المثل هایی که دارای دو یا چند معادل هستند در این دسته جای می گیرند (۳) یافتن معادل تقریبی، در این روش چینش لغوی و نحوی ضرب المثل زبان مقصد و مبدا با یکدیگر متفاوت است. (۴) یافتن معادل متنی، که به ذوق و سلیقه و مهارت زبانی مترجم بستگی دارد و از مترجمی به مترجم دیگر متفاوت است. (۵) گره برداری، که عبارتست از انتقال مفاهیم مختص زبان روسی به زبان فارسی (۶) توضیح و تفسیر. اگر پنج روش فوق موثر نبود مترجم به ناچار از این روش سود می جوید.

واژه های کلیدی: ضرب المثل، ترجمه، گره برداری، زبان روسی، زبان فارسی

۱- مقدمه

"مثل" یا "ضرب المثل" معمولا به جمله یا عبارتی اطلاق می گردد که داستانی عبرت آموز در پس آن نهفته است. اگرچه به مرور زمان این داستان به فراموشی سپرده می شود، اما ضرب المثل ها در گفتار مردم بر جای می مانند و همواره مورد استفاده افشار مختلف قرار می گیرند. مرحوم یحیی آرین پور در کتاب "ز صبا تا نیما" ضرب المثل را این چنین تعریف کرده: "ضرب المثل در میان مردم و از زندگانی مردم پدید می آید و با مردم پیوند ناگسستنی دارد. این جملات کوتاه و زیبا مولود اندیشه و دانش مردم ساده و میراثی از غنای معنوی نسل های گذشته است که دست به دست و زبان به زبان به آیندگان می رسد و آنان را با آمل و آرزوها، با غم و شادی، با عشق و نفرت، با ایمان و صداقت و یا اوهام و خرافات پدران خود آشنا می کند."

آو. کونین روس چنین تعریفی از عبارات ضرب المثلی ارائه می دهد: "عبارات ضرب المثلی عبارتند از ترکیب ثابت و پایدار واژگانی که معانی آن ها به صورت کامل یا جزئی در این ترکیب تغییر یافته است." (Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высш. шк., 1986. 396 c یکی از ویژگی های بارز ضرب المثل این است که به کمک آن یک مفهوم عمیق که بیان آن مستلزم به کار بردن کلمات و عبارات بسیاری است در چند کلمه و به صورت خلاصه بیان می شود که این ویژگی، زبان را در جهت موجز گویی که یکی از گرایش های جهان امروز است به پیش می راند. یعنی ضرب المثل واحد زبانی کوچکی است که از نظر معنایی قابلیت جایگزینی با واحد های بزرگتر را داراست.

ضرب المثل ها گنجینه ی هر زبان به شمار می آیند. آن ها آینه ی فرهنگ، آداب و رسوم و زندگی هر کشور هستند. برخی از ضرب المثل ها تنها مختص و متعلق به زبان و ملتی خاص و برخی از آن ها در تمامی زبان ها مورد استفاده قرار می گیرند.

از آنجا که ضرب المثل ها همانگونه که ذکر آن در بالا آمد به صورت موجز و به اختصار مطلبی عمیق را بیان می کنند، ترجمه آن ها از زبانی به زبان دیگر کار بسیار دشواری است. نظریات مختلفی راجع به نحوه ترجمه متون ادبی وجود دارد. برخی مانند پوشکین بر این باورند که مترجم در ترجمه متون ادبی می بایست کلام نویسنده را به گونه ای دیگر بازنویسی کند. برخی همانند گوگول بر این عقیده اند که مترجم می بایست عمدا از متن مبدا فاصله بگیرد تا بتواند به عمق مطلبی که نویسنده اصلی در نظر داشته است نفوذ کند. عده ای مانند تالستوی بر این باورند که مترجم نباید به ترجمه کلمات بپردازد بلکه باید سعی کند احساس نویسنده را منتقل کند و برخی همانند چوکوفسکی بر این عقیده اند که مترجم باید خنده را به صورت خنده و لبخند را به شکل لبخند ترجمه کند.

برخی از دانشمندان براین عقیده اند که وقتی سخن از ترجمه ضرب المثل ها به میان می آید، منظور ترجمه دقیق نیست و "جایگزینی" یعنی جایگزین کردن ضرب المثل زبان مبدا با ضرب المثل زبان مقصد مد نظر است. این نظریه تا حد زیادی قابل پذیرش است، چرا که اگر نتوان گفت تمام ضرب المثل ها را، لا اقل می توان گفت اکثر آن ها را نمی توان به صورت تحت اللفظی ترجمه کرد و گرته برداری ضرب المثل ها نیز به دلیل دور شدن از معنای دقیق و از بین رفتن بار احساسی ضرب المثل، چندان موفقیت آمیز نخواهد بود. زبانشناسان معتقدند که برای موفقیت آمیز بودن ترجمه ضرب المثل ها باید ضرب المثل زبان مقصد را جایگزین ضرب المثل زبان مبدا کرد اما این مهم در بسیاری از موارد دست یافتنی نیست.

می توان گفت حتی در زبان های هم خانواده نیز یافتن معادل دقیق برای ضرب المثل ها کاری بسیار دشوار و حتی ناشدنی است چرا که پایه و اساس شکل گیری هر ضرب المثل در یک زبان با زبان مشابه متفاوت است. به طور کلی می توان گفت یافتن معادل برای ضرب المثل ها به مهارت زبانی مترجم و ذوق و سلیقه او بستگی دارد.

علیرغم اینکه پایه و اساس منطقی زبان ها و کارکرد آنها که همان بکار گیری جهت برقراری ارتباط انسان ها با یکدیگر است مشترک می باشد، لیکن ترجمه از زبانی به زبان دیگر بویژه هنگامیکه پای ترجمه مسایل فرهنگی در میان باشد، همواره امکانپذیر نیست. دلیل ناممکن بودن و یا مشکل بودن ترجمه از زبانی به زبان دیگر در این خلاصه می شود که در وهله ی اول مترجم در ترجمه از زبان مبدا با کلمات یا عبارات ترجمه یا تغییر ناپذیری (رألیا) برخورد می کند که نمی تواند معادلی را در زبان مقصد برای آن ها بیابد. "این کلمات و عبارات با منطقه جغرافیایی، محیط زیست، مسایل تاریخی و فرهنگی گویشوران آن زبان گره خورده اند و برخاسته از این مسایل هستند و به همین دلیل در زبان دیگر وجود خارجی ندارند" (Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. М., 1994) مترجم در ترجمه ضرب المثل ها نیز از زبانی به زبان دیگر همواره با این مشکل دست و پنجه نرم می کند.

اگر مترجم در ترجمه ضرب المثل ها از فرهنگ ضرب المثل دو زبانه استفاده می کند، همواره باید به این مطلب توجه داشته باشد که در این فرهنگ ها تمامی معادل های ممکن ضرب المثل مورد نظر نیامده است و او می بایست با در نظر گرفتن بافتار متن مورد ترجمه بهترین گزینه را در برگردان انتخاب نماید.

از دیدگاه ولاخوف، فلورین و کونین در ترجمه ضرب المثل ها از زبانی به زبان دیگر چندین روش بکار گرفته می شود که عبارتند از: معادل یابی دقیق، استفاده از ضرب المثل مشابه و نزدیک به ضرب المثل زبان مبدا در زبان مقصد، گرته برداری ضرب المثل زبان مبدا، روش ترکیبی، روش توصیفی و استفاده از ضرب المثلی که معنایی متضاد با ضرب المثل در زبان مبدا دارد در زبان مقصد. (۱). Влахов С., Флорин С. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. ۶. Непереводимое в переводе. М., 1986 (М., 1984)

به دلیل اینکه بسیاری از ضرب المثل ها نمونه های برجسته زبانی هستند که متعلق به سبک زبانی خاصی می باشند و بیانگر ویژگی های فرهنگی یک ملت هستند، ترجمه آن ها، بویژه ضرب المثل های استعاره آمیز از زبانی به زبان دیگر بسیار مشکل است. بافتار متنی که ضرب المثل در آن بکار رفته است نیز یکی دیگر از مسایلی است که به دقت باید مورد توجه مترجم قرار گیرد. کیریلووا در این زمینه می نویسد: "معنای ضرب المثل ها با توجه به بافتار متنی که در آن به کار رفته اند قابل تغییر است و اغلب بافتار متن ظرایف معنایی را به معنای اصلی ضرب المثل که در فرهنگ لغت آمده است می افزاید." (Кириллова, Н. Н. Сопоставительная фразеология романских языков: учеб. пособие к спецкурсу / Н. Н. Кириллова. - Л., 1986 (۴۰ ص))

می توان گفت ضرب المثل ها از دیدگاه مترجمان در دو دسته جای میگیرند: دسته اول آن ضرب المثل هایی هستند که می توان برای آن ها در زبان مقصد معادلی موثق یافت و ضرب المثل هایی که معادلی در زبان مقصد ندارند در دسته دوم قرار می گیرند. زبانشناسان بر اساس ویژگی های معنایی، دستوری و سبکی چند گروه از معادل ها در ترجمه را طبقه بندی می کنند.

(۱) دسته اول عبارتند از معادل های دقیق که کونین آنها را "ضرب المثل های دارای یک معادل" می خواند. استفاده از چنین معادل هایی در ترجمه ضرب المثل ها به مترجم این امکان را می دهد که معنا و مفهوم ضرب المثل زبان مبدا را بدون کم و کاست به زبان مقصد منتقل کند. در این مورد در زبان مقصد معادلی که تمامی ویژگی های معنایی، ساختاری، دستوری و سبکی ضرب المثل زبان مبدا را داراست وجود دارد و مترجم می تواند آن را در ترجمه خود بکار برد.

البته باد در نظر داشت که تعداد چنین ضرب المثل هایی بسیار محدود است و بررسی ریشه آن ها این امکان را به ما میدهد که آن ها را در سه گروه جای دهیم.

۱،۱) ضرب المثل های بین المللی ای که ریشه در کتب مقدس و یا افسانه های بسیار قدیمی دارند و یا آنهایی که از آثار ادبی قدیمی به زبان لاتین و یونانی وام گرفته شده اند و در اثر کثرت کاربرد به صورت مثل در آمده اند.

برای مثال می توان به ضرب المثل "ахиллесова пята" به فارسی "پاشنه آشیل" اشاره کرد. این ضرب المثل ریشه در اساطیر یونانی دارد. "آشیل یا اخیلوس فرزند پله پادشاه میرمیدون ها مشهورترین قهرمان افسانه ای یونان است که نامش با آثار هومر عجین شده است. طبق بعضی روایات مادرش تتیس پس از تولد او با دو انگشت خود قوزک پایش را گرفت و وارونه در شط افسانه ای ستیکس فرو برد و بیرون کشید. بدین جهت تمام اعضای بدن آشیل به جز قوزک پایش همه در دست مادر بود رویین گردید. . . .

سپاهیان یونان که بدون کمک و یاری آشیل قادر نبودند شهر تروا را فتح کنند از اولیس خواستند تا آشیل را به تروا کشاند و موجب وحشت دشمنان گردد. دیری نگذشت که حریف دریافت تیر به هیچ جای آشیل کارگر نیست مگر یک جا، همان قوزک پا یعنی جای دو انگشت مادرش که او را وارونه در آب فرو کرده بود. یکی از تیراندازان مشهور به نام پاریس یا "آپولون" که نقطه ی ضعف حریف را پیدا کرده بود تیر زهرآلودی درست بر قوزک پای آشیل زد و کارش را ساخت و این عبارت از آن تاریخ ضرب المثل شد. ("http://www.beytoote.com")

۱،۲) ضرب المثل های مشابه که در زبان های مختلف بدون هیچگونه ارتباطی با یکدیگر و تحت تاثیر مسایل مشترک فرا زبانی بوجود آمده اند. مسایل مشترک زندگی بشر و یا مسایل مشترک فرا زبانی که تمامی عرصه های مادی و معنوی زندگی انسان را در بر می گیرند باعث بوجود آمدن و بروز این اشتراکات شده اند.

برای مثال می توان به ضرب المثل "проглотать аршин" به فارسی "عصا قورت دادن" یا ضرب المثل "Вставляя палки в колёса кого-нибудь" به فارسی "چوب لای چرخ کسی گذاشتن" اشاره کرد. ضرب المثل "в мгновение ока" به فارسی "در یک چشم بر هم زدن" نیز در همین دسته قرار می گیرد.

۱،۳) ضرب المثل های بر گرفته از زبان های معاصر که مفاهیم مشترک بین بسیاری از جوامع زبانی را مطرح می کنند. از آنجایی که مفهوم مشترک تعمیم داده شده از زبانی به زبان های دیگر ممکن است برای گویشوران آن زبان ها قابل درک نباشد، این ضرب المثل ها در زبان های دیگر با استفاده از ویژگی های ملی، فرهنگی و کلماتی که مفهوم مورد نظر را بهتر منعکس کنند بازگو می شود. برای مثال می توان به ضرب المثل "белая ворона" یا همان "گاو پیشانی سفید" فارسی اشاره کرد. در زبان روسی این مفهوم به این صورت بیان شده است: "کلاغ سفید" اما در زبان فارسی دقیقا همین مفهوم با استفاده از کلمه "گاو" بیان می شود. یا "за двумя зайцами погонишься, не одного не поймёшь" که در زبان فارسی اینگونه بیان می شود: "با یک دست دو هندونه بلند کردن". ترجمه ضرب المثل روسی فوق به این صورت است: "اگر دو خرگوش را دنبال کنی، نمی توانی هیچکدام را بگیری".

۲) دسته دوم "معادل های اتفاقی" در ترمینولوژی کونین، یا "معادل های متغیر" در ترمینولوژی رتس کر و گاک هستند. ضرب المثل هایی در این دسته جای می گیرند که در زبان مقصد دو یا چند معادل می توان برای آن ها یافت و مترجم بهترین معادل و یا یکی از چندین معادل را برای این ضرب المثل ها برمی گزیند. معادل های متغیر به مترجم این امکان را می دهند که از بین چند گزینه بهترین آن ها را انتخاب کند و همچنین اگر نویسنده در متن مبدا از یک ضرب المثل دو یا چند بار استفاده کرده است، مترجم می تواند هر بار از معادل دیگری در زبان مقصد سود جوید و از تکرار بپرهیزد. برای مثال: "у чёрта на куличках" که در زبان فارسی می توان برای آن دو معادل را در نظر گرفت: "پشت کوه قاف" و "جایی که عرب نی انداخت".

۳) معادل های تقریبی. این اصطلاح هرگز به معنای ناقص بودن و انتقال ناتمام مفهوم ضرب المثل از زبان مبدا به زبان مقصد نیست، بلکه این نامگذاری به دلیل وجود تفاوت دستوری و لغوی و گاه چینی لغوی بین ضرب المثل زبان مبدا و مقصد است. معادل های تقریبی را می توان به معادل های تقریبی می توان "معادل های تقریبی لغوی"، "معادل های تقریبی دستوری"، "معادل های تقریبی لغوی و دستوری"، "معادل های تقریبی لغوی با چینش واژگانی متفاوت با زبان مبدا" و "معادل های تقریبی سبکی" تقسیم کرد. برای مثال می توان به ضرب المثل "волосы дыбом становятся" اشاره کرد. این مفهوم در زبان فارسی با این ضرب المثل بیان میشود: "مو به تن آدم سیخ می شود". هر دو ضرب المثل از لحاظ چینش واژگان مشابه یکدیگر هستند اما در ترجمه از زبان روسی به فارسی برای رساندن کامل مفهوم ضرب المثل مذکور، ترکیب "به تن آدم (به تن کسی)" به ضرب المثل روسی اضافه می شود.

ضرب المثل دیگری که در این دسته جای می گیرد "медвежья услуга" است. این ضرب المثل در ترجمه به فارسی به صورت "دوستی خاله خرسه" بیان می شود. در هر دو زبان از ترکیب وصفی برای این مفهوم استفاده شده است اما چینش لغوی در زبان روسی و فارسی بر عکس یکدیگر می باشد.

۴) معادل های متنی. این اصطلاح متعلق به رتس کر می باشد و مقصود معادل هایی است که تنها در ترجمه یک متن و توسط یک مترجم استفاده شده اند. (Кунин А. В. О переводе английских фразеологизмов (электронный ресурс) <http://samlib.ru>) این معادل ها با توجه به بافتار متن زبان مبدا و ذوق و سلیقه و میزان دانش مترجم از زبان مقصد انتخاب و بکار برده می شوند. به طور کلی یافتن معادل متنی کاری خلاقانه به شمار می آید. ترجمه در این مورد بسته به ذوق و سلیقه و دانش و خلاقیت مترجم متفاوت است و ممکن است مترجمی ترجمه ضرب المثلی را در یک اثر ادبی به گونه ای ترجمه کند و مترجم دیگری همان ضرب المثل را در ترجمه خود به گونه دیگری در زبان مقصد بازسازی نماید.

برای مثال می توان به ضرب المثل "язык мой – враг мой" اشاره کرد که ترجمه تحت اللفظی آن به این صورت است: "زبان من دشمن من است". در فارسی می توان ضرب المثل "زبان سرخ سر سبز می دهد بر باد" را جایگزین آن کرد.

ممکن است مترجم دیگری همین ضرب المثل را با بیتی از سعدی که به شکل ضرب المثل در آمده است جایگزین کند: "زبان بریده به کنجی نشسته صم بکم به از کسی که نباشد زیانش اندر حکم"

۵) معادل های گرده برداری شده. در میان ضرب المثل های این گروه میتوان ضرب المثل هایی را مشاهده کرد که در آن ها کلمات بدون معادل و ترجمه ناپذیر به کار رفته است. این کلمات، کلمات بدون معادلی هستند که خصوصیات فرهنگی، تاریخی و مذهبی گویشوران زبان مبدا در پیدایش آن ها نقش داشته و به عبارتی برخاسته از فرهنگ، تاریخ و مذهب یک ملت هستند، به همین دلیل مترجم در برگردان این نوع از ضرب المثل ها با مشکلات بیشتری دست و پنجه نرم می کند.

مترجم در ترجمه چنین ضرب المثل هایی می تواند از ترجمه تحت اللفظی و یا از گرده برداری استفاده کند که اگر نمونه گرده برداری شده با معیارهای زبانی و دستوری زبان مقصد همخوانی داشته باشد و عجیب و غیر قابل فهم به نظر نیاید، از گرده برداری استفاده می شود.

برای مثال می توان از ضرب المثل "в Тулу со своим самоваром не ездят" یاد کرد. این ضرب المثل را در زبان فارسی می توان به این صورت ترجمه کرد: "به تولا با سماور نمی روند." یا "سماور به تولا بردن".

در توضیح باید گفت تولا نام شهری در روسیه است که در فاصله ۱۶۵ کیلومتری شهر مسکو واقع است. این شهر به واسطه صنعت سماور سازی خود معروف و مشهور است، همانند شهر کرمان ایران که مرکز تولید زیره در کشور به شمار می آید و ضرب المثل "زیره به کرمان بردن" در زبان فارسی به همین دلیل بوجود آمده است. البته می توان در ترجمه ضرب المثل روسی یاد شده از ضرب المثل "زیره به کرمان بردن" نیز استفاده کرد.

۶) توضیح و تفسیر. اگر در ترجمه و برگردان ضرب المثلی از زبان مبدا به مقصد نتوان از هیچیک از موارد یاد شده سود جست و ضرب المثل ترجمه ناپذیر باشد، بالاچار می توان از توضیح و تفسیر جهت برگردان ضرب المثل یاد شده استفاده کرد.

۲- نتیجه گیری

از موارد یاد شده در بالا می توان اینگونه نتیجه گیری کرد که در ترجمه ضرب المثل ها از زبانی به زبان دیگر می بایست نکات زیر را در نظر گرفت:

- ۱) مطلوب ترین ترجمه ضرب المثل، یافتن ضرب المثلی در زبان مقصد است که بتواند معنا و مفهوم ضرب المثل بکار رفته در متن زبان مبدا را به طور دقیق بیان کند. ولیکن تعداد ضرب المثل های معادل در زبان مبدا و مقصد بسیار اندک است.
- ۲) اگر نتوان برای ضرب المثل زبان مبدا، معادل دقیقی در زبان مقصد یافت بهتر است از معادل های اتفاقی در ترجمه سود جوئیم.
- ۳) در صورت نیافتن معادل دقیقی یا اتفاقی برای ضرب المثل زبان مبدا از گرده برداری یا ترجمه تحت اللفظی استفاده می کنیم.
- ۴) در صورتیکه هیچیک از راهکار های فوق در ترجمه مفید واقع نشد، مترجم میتواند از ترجمه توصیفی سود جوید.
- ۵) اگر در زبان مبدا به ضرب المثلی برخوردیم که در آن از ویژگی های ملی و مذهبی زبان مبدا استفاده شده است، می بایست در زبان مقصد از ضرب المثلی استفاده کرد که فاقد ویژگی های ملی و مذهبی گویشوران زبان مبدا باشد.

- [1] Кунин А.В., Курс фразеологии современного английского языка. р. 396, 1986.
 [2] Даль В.И., Толковый словарь живого великорусского языка. р. 457, 1994.
 [3] Влахов С., Флорин С., Непереводимое в переводе. р. 134, 1986.
 [4] Кунин А.В., Англо-русский фразеологический словарь. 1984.
 [5] Кириллова, Н. Н., Сопоставительная фразеология романских языков: учеб. пособие к спецкурсу. р. 20, 1986.
 [6] Кунин А. В., О переводе английских фразеологизмов. <http://www.samlib.ru>.
 [7] <http://www.beytoote.com>

Reflection in proverbs translated from Russian to Persian

Iskandary Mahnush, Saeidi Ali

Department of Russian language, Faculty of foreign languages, Allameh Tabataba'i University, E-mail:

eskandari.mahnush@gmail.com

Ali.saeidi64@ut.ac.ir

Abstract. One of the problems during translating a text from one language to another is translating proverbs. For translating proverbs there are different ideas. This paper has explored ways for translating Russian proverbs to Persian ones. Generally, when it comes to translating proverbs, it doesn't mean literal translation or calque of proverbs in target language. Considering that literal translation and calque significantly destroys the sense and concept of proverbs, translating them mostly means finding the alternative ones in target language. This paper noted six ways of translating proverbs from Russian language to Persian:

- 1) Finding the exact equivalents that mostly uses for historical proverbs and those which have adapted from holy books;
- 2) Finding accidental or variable equivalent: those proverbs that have two or several equivalents are included in this category;
- 3) Finding approximate equivalent: According to this method, lexical and syntactic sorting of proverbs in target language differs from the origin one;
- 4) Finding the textual equivalent, which depends on style, taste and language skills of translator;
- 5) calque, that transfers special concepts from Russian language to Persian;
- 6) Explaining: If the mentioned methods do not work, translator inevitably uses this method.